

Kırsalda Koruma ve Soylulaştırma İkilemi

KENTTEN KIRA GÖÇ, KIRSAL MİMARLIK MİRASININ KORUNMASINDA ÖNEMLİ BİR FIRSAT OLABİLİR. ÖTE YANDAN KORUMA KARARLARI KIRSALDA DEĞİŞİMİ HIZLANDIRMAKTADIR. KIRSAL, ORTA SINIFA AİT BEĞENİLER, İHTİYAÇLAR DOĞRULTUSUNDA DÖNÜŞMEKTE VE KIRSAL PEYZAJIN KAYNAĞI KIRA ÖZGÜ YAŞAM KAYBOLMAKTADIR

Arzu Başaran Uysal

Adatepe köyünden görünüm (Resim 1)

Giriş
Son yıllarda büyük kentlerden Ege ve Akdeniz'in kırsalına doğru bir nüfus hareketi olduğu gözlemlenmektedir. Kentten kira göç, terk edilmiş ve yok olmaya yüz tutmuş kırsal mimarlık mirasının korunması açısından önemli bir fırsat olarak görülebilir. Benzer bir fırsat turizm potansiyeli taşıyan kırsal yerleşimler için de geçerlidir (Kaya, 2016). Öte yandan uzun zamandır nüfus kaybeden kırsal bu nüfus değişimi karşısında oldukça savunmasızdır. Doğaya yakın olma ve daha basit bir yaşam isteği ile kırsala yerleşen kentliler aslında beraberlerinde kente dair, bir başka ifadeyle "orta sınıfa" ait alışkanlıkları, beğenileri ve konforu da getirmektedirler (Gosnell ve Abrams, 2011). Köy evleri yeni sahiplerinin ihtiyaçları doğrultusunda yenilenmekte, geleneksel köy dokusu yeni konut baskısı altında dönüşmektedir. Kentten göç alan ve/veya turizm sektörünün geliştirdiği kırsal alanlarda tarımsal üretim yerini hizmet sektörüne bırakmaktadır. Kırsal alanlarda geleneksel doku ya da doğaya yönelik koruma kararları bu değişimde nasıl bir rol oynamaktadır? Bu makalede, Kuzey Ege kırsalında koruma kararları ile soylulaştırma arasındaki ilişki irdelenmektedir. Araştırma, Çanakkale İli'nin güneyinde yer alan beş köyde - Adatepe, Yeşilyurt, Büyükhusun, Ahmetçe, Kozlu- yapılan bir saha çalışmasına dayanmaktadır. Adatepe, ülkemizde bütünlüklü olarak koruma kararı verilmiş ilk köylerden biridir.

Kırsal Soylulaştırma

Kentte ya da kırsal bir soylulaştırma sürecinin benzer temel özellikleri vardır; (1) yeni bir sermaye yatırımı, (2) daha yüksek bir gelir grubunun gelmesi, (3) fiziksel peyzajda değişim, (4) düşük gelir grubunun doğrudan ya da dolaylı bir biçimde yerinden edilmesi (Davidson ve Lees, 2005). Yerinden edilmeyi soylulaştırma karşıtı hareketler takip edebilmektedir. Smith'in (1979, 1987) "rant açığı (rent gap)" teorisine göre uzun süre ihmal edilmiş alanlar yatırımcılara karlarını maksimize etmeleri için fırsat sunmaktadır. Bu alanlara yapılan yeni yatırımlar ise soylulaştırmaya neden olmaktadır. Başka bir ifadeyle soylulaştırma nüfus hareketinden daha çok bir sermaye hareketidir.

Tarımsal üretimin ve tarımdaki istihdamın azalması ile kırsal alanlar bir yatırımsızlık sürecine girmektedirler. Böylelikle tarımsal üretim için kullanılan yapılar (tarla, bahçe, ahır, ağıl, depo, mandıra, değirmen gibi) ve kırsal nüfusa hizmet eden yapılar (okul, postane, sağlık tesisi, demiryolu istasyonu gibi) işlevlerini ve dolayısıyla önemlerini kaybetmektedir. Bu alanlara yapılan yeni yatırımlar -ulaşım altyapısı, turizm yatırımları, yeni konut üretimi gibi- soylulaştırma süreçlerine neden olabilmektedir. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri kırsalını ele alan araştırmalar, devletin planlama kararlarının, konut politikalarının ve hatta koruma kararlarının kırsal soylulaştırma süreçlerinde önemli rol oynadığını göstermektedir (Phillips, 1993; Phillips, 2002; Phillips, 2005;

Darling, 2005). Darling (2005) New York Eyaleti'ndeki Adirondack Park için alınan doğa koruma kararının nasıl önce kısa süreli turistik ziyaretlere daha sonra hafta sonu evine ve sonrasında sürekli yerleşime dönüştüğünü açıklamaktadır.

Kırsal Yapıdaki Değişim

Antik çağlardan bu yana yerleşilen bir alan olması, farklı din ve kültürlere ev sahipliği yapması nedeniyle yöredeki kırsal yerleşimler zengin bir kültürel peyzaja ve yöresel mimariye sahiptir. Homeros, İlyada Destanı'nda Adatepe'den "Gargara" ismiyle bahsetmektedir. Zeus, Troya savaşını, bugün Adatepe köyünde bulunan, Zeus Altarından yönetmiştir. Osmanlı döneminde yörede Rumlar, Türkmenler ve Yörüklerin yaşadığı bilinmektedir. Lozan Anlaşması (1923) sonrasında yöredeki Rumlar Yunanistan'a göç etmiş, Midilli ve Girit'ten gelen Türkler bu köylere yerleştirilmiştir (Atabay, 2008; Karaata, 2008; Özarar, 2008).

Edremit körfezine bakan yamaçlarda bulunan köylerin temel geçim kaynağı zeytincilik ve küçükbaş hayvancılıktır. Eğimli arazide yetişebilen ve çok su istemeyen zeytin, Osmanlı'dan bu yana bölge ekonomisini biçimlendiren en önemli ürün olmuştur. Bugün yalnızca Küçükkuuyu sahil şeridinde 16 adet, 19. yüzyıldan kalma zeytinyağı fabrikası bulunmaktadır (Hacılioğlu, 2008). 1950lerden itibaren Türkiye kırsalının genelinde olduğu gibi, bu yöreden de büyük kentlere göç başlamıştır. Bir zamanlar okulu, postanesi, sağlık ocağı, kanalizasyon sistemi olan köyler nüfusları ile beraber kırsalda yaşamın devamlılığını sağlayan sermayeyi, yatırımları ve hizmetleri de kaybetmişlerdir.

1980 sonrası kıyı kesimlerde turizm sektörü ve ikinci konut yerleşimleri gelişmeye başlamıştır. Sahil yerleşimlerinde artan iş olanakları nedeniyle göçün yönü bu kez köylerden çevredeki kıyı yerleşimlere -Küçükkuuyu, Altınoluk, Akçay, Edremit, Burhaniye, Ayvacık, Çanakkale- kaymıştır.

İstanbuluların Adatepe'yi Keşfi ve Koruma Kararları

1980li yılların ortalarında Adatepe'ye sanatçı, yazar ve akademisyenlerden

oluşan, "ulusal elit" olarak tanımlayabileceğimiz küçük bir grup yerleşir². Adatepe köyü kıyıdaki turizm faaliyetlerinin yarattığı kalabalıktan uzakta, ama hizmet olanaklarına sahip Küçükkuuyu'ya yakındır. Ancak Adatepe'nin tercih edilmesindeki en önemli etken şüphesiz sahip olduğu yöresel mimarlık mirasıdır. Adatepe Rumlardan kalan taş yapı ustalığı, geniş ve bahçeli evleri ile oldukça çekicidir (Erten, 2008; Altınkaya vd., 2011) (Resim 1). Bu ilk yerleşimciler Adatepe'nin tanınmasında ve korunmasında önemli rol oynarlar. Bu yıllarda Adatepe'yi film platosu olarak kullanan sinema filmleri de yörenin tanıtımına katkı yapar³. Adatepe 1989 yılında, yöresel mimarlık değeri nedeniyle "kentsel sit" ve yakın çevresi de doğal sit ilan edilerek koruma altına alınır.

Adatepe Köyü Muhtarı koruma kararı ile ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir "...Adatepe'nin kentsel sit ilan edilmesi, korumaya alınması hiç iyi olmadı. Köyün sit alanı

"ADATEPE İÇİN ALINAN KORUMA KARARI SONRASINDA EL DEĞİŞTİRMEYE BAŞLAYAN TAŞ EVLER, TURİZM FAALİYETLERİ İLE BİRLİKTE İKİNCİ KEZ EL DEĞİŞTİRMEKTEDİR"

olması köylünün gitmesine yol açtı... ev fiyatları çok arttı. Köylünün kendi evini onarması mümkün değil, evlerini satmayı tercih ediyorlar... Sit alanı olması birçok tadilatı yapmamızı da engelliyor. Caminin minaresini tamir ettiremiyoruz. Köyde herkes birbirini (Koruma Kuruluna) şikayet ediyor... Turistler için otoparka ihtiyacımız var, hem köyün geliri olur diye istiyoruz ama izin alamıyoruz. Sit alanı olduktan hemen bir sene sonra koruma amaçlı imar planı yapılması gerekiyordu, hala yapılmadı... Sit (yapılaşmaya) engel teşkil ediyor ama çarpık yapılaşmanın da önüne geçtiği söylenemez. Sit alanı olmasaydı da zaten korunurdu köy..." (Adatepe Muhtarı ile görüşme, 2011). Koruma kararı ile eski taş evlerin onarımı ve restorasyonu köylünün karşılamayacağı ölçüde pahalı ve bürokratik bir işlem haline gelmiştir.

Koruma kararı aynı zamanda köyün cazibesini artırmış, taş evlere olan talep artmıştır.

1990ların ortalarından itibaren Adatepe'nin çevresindeki köyler de kentten göç almaya başlamıştır, ancak Adatepe gayrimenkulün en fazla el değiştirdiği ve fiyatların en yüksek olduğu köy olmaya devam etmektedir. Koruma kararı ile soylulaştırma arasında benzer bir ilişki İstanbul üzerine yapılan araştırmalarda da kurulmaktadır. İstanbul'daki ilk soylulaştırma süreçleri neden batıdaki gibi tarihi kent merkezinde değil de boğazın eski mahallelerinde - Kuzguncuk ve Ortaköy- ortaya çıkmıştır? Araştırmacılara (Behar ve İslam, 2006, 153) göre 1983 yılında çıkan Boğaziçi Kanunu ile boğaz kıyısındaki yerleşimlerin koruma altına alınması bu mahallelere prestij ve statü kazandırmış, bu nedenle ilk soylulaştırıcılar tarafından tercih edilmişlerdir. Korumanın gerektirdiği bürokratik süreçlerden ve maliyetlerden kaçınan yerel halk mülklerini daha kolay satmıştır.

Turizm ile Birlikte "Süpersoylulaştırma"

1997 yılında Adatepe'de eskiden eğitim amaçlı kullanılan bir yapı (Hünnap Han) restore edilerek, butik otele dönüştürülür. 1999 yılında Yeşilyurt köyündeki bazı yapılar ve Küçükkuuyu sahilindeki üç zeytinyağı fabrikası koruma altına alınır. 2001 yılında, İstanbul'dan gelerek Adatepe'ye yerleşen bir girişimci aile sahildeki eski bir sabun fabrikasını restore ederek burayı bir zeytinyağı müzesine dönüştürür ve "Adatepe" markasını ürünlerinde kullanmaya başlar (Boynudelik, 2008). Aynı yıl, bu aile tarafından Aristo'nun Assos'ta kurduğu felsefe okulundan ilham alınarak, sanat, felsefe konularının tartışıldığı "Adatepe Taşmektap" yaz etkinlikleri yapılmaya başlanır. Bu etkinliklere köyün eski taş okulu ev sahipliği yapmaktadır.

ÜSTTE Adatepe köy meydanında bir restoran (Resim 2)

Yeşilyurt köyünden bir sokak (Resim 3)

ALTTA Ahmetçe köyü, geleneksel yol dokusu ve yenilenen yol döşemesi (Resim 4)

SAĞ ÜSTTE Kozlu köyü dışında yeni yapılar (Resim 5)

Böylelikle Adatepe köyünün artık işlevini yitirmiş olan iki önemli eğitim yapısı (Hünnap Han ve Taş Mektep) turizm fonksiyonu üstlenir (Başaran-Uysal ve Sakarya, 2013). 2000lerde koruma kararları alınan Adatepe ve Yeşilyurt'ta turizm sektörü gelişmeye başlar (Resim 2, 3).

Bir Çatışma Alanı Olarak “Koruma”

Yeni gelenler eğitilmiş ve profesyonel meslek sahibidirler. Daha çok ikinci konut amaçlı konut almaktadırlar ancak uzun vade de sürekli yaşamayı hedeflemektedirler (Başaran-Uysal ve Sakarya, 2013). Kırsal mimarinin ve

“KIRSAL PEYZAJIN KORUNMASI, EĞİTİMLİ VE PROFESYONEL MESLEK SAHİBİ YENİ GELENLER İLE YEREL HALK ARASINDA İRONİK ÇATIŞMALARA NEDEN OLMAKTADIR”

2000 sonrası turizm yatırımlarının etkisi ile Adatepe'deki gayrimenkul fiyatları yalnızca yerel halk için değil İstanbullu orta sınıf için bile yüksek hale gelmiştir. Hatta yazlık amaçlı konut alanlar da birer yatırımcı gibi hareket etmeye ve Adatepe'deki konutunu satarak, çevre köylerden birkaç konut almaya başlamıştır. Adatepe Köyü muhtarı turizm yatırımcılarının köye gelerek çok sayıda ev aldıklarını ifade etmektedir. Lees (2003) soylulaştırma süreci yaşamış olan yerleşimlerin yeniden bir üst gelir grubu tarafından ele geçirilmesini “supersoylulaştırma (supergentrification)” olarak tanımlamaktadır. 2000 sonrası Adatepe'nin bir supersoylulaştırma süreci yaşadığını söylemek mümkündür.

peyzajın korunması, yeni gelenlerin en fazla önemsedikleri konudur. Yörede restorasyon ve yenileme yapan mimarlar müşterilerinin, Koruma Kurulu tarafından bile beklenmeyen detaylara önem verdiklerini, geleneksel inşa yöntemlerinin ve malzemenin kullanılması için ciddi maliyetleri göze aldıklarını dile getirmektedirler (Erten, görüşme, 2011). Diğer yandan köylülere göre yeni yerleşimciler koruma konusunda öylesine hassaslardır ki köy yaşamına müdahale edebilmektedirler. Herhangi bir koruma kararı bulunmayan Ahmetçe köyü muhtarı (2011) bu şikayetini dile getirmektedir “...yollar kışın çamur oluyor, yolları daha iyi hale getirmek için bozulmuş olan (doğal) taş döşemeleri sökülüp, kilit parke döşettim. Ama Hollandalı (yeni yerleşimci) beni Koruma Kurulu'na şikayet etti” (Resim 4).

Adatepe ve çevresindeki köylerde yapılan görüşmeler, yerel halkın geleneksel dokunun korunması konusunda bir farkındalık kazandıklarını açık bir biçimde göstermektedir. Kozlu köyü muhtarı (2011) “köyün dokusu bozulmamalı, köy dışında yapılan ve geleneksel dokuya uymayan yapılara ruhsat verilmemesi için uğraşyoruz” diyerek, köy dışında gelişen villa tarzı yapılaşmadan endişelendiklerini dile getirmektedir (Resim 5). Diğer yandan muhtarlar korunma konusunda duyarlı olduklarını belirtse de bu süreci yönetmekte zorlandıklarını ifade etmektedirler. Bununla birlikte tüm muhtarlar “asla Adatepe gibi olmak istemediklerini” söz birliği etmişesine vurgulamaktadırlar. Çünkü onlara göre, Adatepe'nin yerel halkı artık köyleri hakkında söz haklarını yitirmiştir. 2011 yılında Adatepe'de toplam 82 hane bulunmaktadır ve bunun 60'ı yeni yerleşimcilere aittir. Başka bir ifadeyle Adatepe artık bir “orta sınıf” yerleşimi olmuştur.

Sonuçlar

Adatepe'deki nüfus değişimi kırsal soylulaştırma göstergesi olan bir sınıfsal değişime işaret etmektedir. Yerel halk artık işlevsizleşmiş olan tarımsal üretim araçlarını kentten gelen orta sınıfa satmakta ve dolaylı olarak yerinden edilmektedir. Tarımsal üretim araçlarının turizm ve hizmet fonksiyonu üstlenmeye başlamış olması bu değişimin açık bir göstergesidir. Yörede

koruma altına alınan tek köy olan Adatepe aynı zamanda bu değişimin en yoğun yaşandığı köy olmuştur. Bu nedenle koruma kararının bu değişim sürecinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir. Geleneksel köy mimarisinin korunmasına yönelik sorunları ele alan Eres (2016: 12) “koruma konusunda bir katkı sunmayan salt tescilin köylerdeki yararlılığının tartışılır” bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle göç alan kırsal yerleşimlerde kırsal peyzajın korunmasına ve yönetimine yönelik yeni bir modelin ortaya konması aciliyet kazanmış görünmektedir. Yerel halkı destekleyen mekanizmalardan yoksun olarak verilen koruma kararları uzun vadede kırsal peyzajın kaynağı olan kırsal yaşamı tehdit etmektedir. □

Arzu Başaran Uysal, Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

DİPNOTLAR

- 1 Bu makale, “Türkiye’de Kırsal Soylulaştırma: Çanakkale İli Günündeki Kırsal Yerleşmeler Örneği” isimli, 2010/273 nolu Bilimsel Araştırma Projesi sonuçlarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Saha çalışması 2011 yılı Temmuz ayında yapılmıştır.
- 2 Başta Assos (Behramkale) olmak üzere kıyıdaki yerleşimlerde 1970lerden itibaren turizm faaliyetlerinin geliştiği ve bu yerleşimlerin hem kentten hem kırdan göç aldıkları bilinmektedir. Ancak Adatepe'nin bu bölgede denize kıyısı olmadığı halde yöresel mimarlık değeri için tercih edilen ilk köy olduğu söylenebilir.
- 3 Fevzi Tuna'nın “Kuyucaklı Yusuf” (1985), Edremit doğumlu olan Engin Ayça'nın “Bez Bebek” (1987) ve Adatepe'ye ilk gelenler arasında olan Bilge Olgaç'ın “İpeğe” (1987) filmleri, Adatepe köyü ve çevresinde çekilir. Ancak Adatepe ve Yeşilyurt köylerinin yerli ziyaretçi akınına uğraması 2010 yılında çekilen “Karadağlar” dizisi ile olur. Ancak dizi çekimleri,

yerel halk ile yeni gelenler arasında çatışmaya neden olmuştur. Yeni yerleşimciler artan kalabalıktan ve araç trafiğinden şikayet etmektedirler. Yerel halk ise hem set çalışanlarına hem de günübirlik turiste verdikleri hizmet ile gelirlerini artırmak istemektedirler.

KAYNAKLAR

- Altinkaya, E. P., Tekin, Ç., Eren, Ö. (2011) “Kırsal Yerleşim Bölgelerinde Sürdürülebilirlik: Çanakkale Bölgesi Ayvacık İlçesi Adatepe ve Demirciköy”, Politeknik Dergisi Journal of Polytechnic Cilt:14 Sayı: 2 s. 109-113, 2011 Vol: 14 No: 2 pp. 109-113, 2011.
- Atabay M. (2008) “Mübadiller Küçükükyü’da”, Küçükükyü Değerleri Sempozyumu, Eds. Akdemir vd. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 89-115.
- Başaran Uysal, A. ve Sakarya, İ. (2013) “Kırsal Soylulaştırma Ve Turizmin Kırsal Yerleşimlere Etkileri: Adatepe Ve Yeşilyurt Köyleri”, 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 36. Kolokiyumu, Bildiriler Kitabı (7-8-9 Kasım 2012), eds. G. Güldal, M.G. Fehim, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara; 579-98.
- Behar, D. ve İslam, T. (2006) İstanbul’da Soylulaştırma: Eski Kentin Yeni Sakinleri, eds. D. Behar, T. İslam, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Boynudelik, M. (2008) “Zeytin Kültürü: Miras ve Sorumluluk”, Küçükükyü Değerleri Sempozyumu, Eds. Akdemir vd., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale; 43-50.
- Darling, E., (2005). “The City in the Country: Wilderness Gentrification and the Rent Gap”. Environment and Planning A (37) 1015-32.
- Davidson, M., Lees, L. (2005) “New-Build ‘Gentrification’ And London’s Riverside Renaissance”, Environment and Planning A (37) 1165 - 90.
- Eres, Z. (2016) “Türkiye’de Geleneksel Köy Mimarisini Koruma Olasılıkları”, Kırsal Mimarlık ve Koruma, Ege Mimarlık, Mimarlar Odası İzmir Şubesi, Yıl:26, Sayı:92, 2016/1, 8-13.
- Erten, İ. (2008) “Kazdağları Güneyindeki Yerleşme Kültürü ve Bir Örnek: Adatepe Köyü”, Küçükükyü Değerleri Sempozyumu, Eds. Akdemir vd. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 20-30.
- Gosnell, H., Abrams, E.J. (2011) “Amenity Migration: Diverse Conceptualizations of Drivers, Socioeconomic Dimensions, and Emerging Challenges”, Geojournal (76) 303-22.
- Hacıoğlu, N. A., (2008) “Tarihin Canlı Tanığı Zeytinyağı Fabrikaları”, Küçükükyü Değerleri Sempozyumu, Eds. Akdemir vd., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 57-65.
- Karaata C. (2008) “Adatepe Köyü Mezar Taşları”, Küçükükyü Değerleri Sempozyumu, eds. Akdemir vd., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale,117-131.
- Köşklük Kaya, N. (2016) “Kırsal Mimarlık Mirasının Korunmasında Turizmin Rolü: Cumalıkızık Köyü Örneği” Kırsal Mimarlık ve Koruma, Ege Mimarlık, Mimarlar Odası İzmir Şubesi, Yıl:26, Sayı:92, 2016/1, 28-31.
- Lees, L. (2003) “Super-gentrification: The Case of Brooklyn Heights, New York City”, Urban Studies 40(12) 2487-510.
- Özarar N., (2008) “Bir Zamanlar Küçükükyü”, Küçükükyü Değerleri Sempozyumu, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, ed. Akdemir vd., Çanakkale, 133-136.
- Phillips, M., (1993) “Rural Gentrification and the Processes of Class Colonization”, Journal of Rural Studies 9 (2), pp. 123-140.
- Phillips, M. (2002) “The Production, Symbolization and Socialization of Gentrification: Impressions from Two Berkshire Villages”, Transactions of The Institute of British Geographers, 27(3) 282-308.
- Phillips, M. (2005) “Differential Productions of Rural Gentrification: Illustrations from North and South Norfolk”, Geoforum (36) 477-94.
- Smith, N. (1979) “Toward a Theory of Gentrification, a Back to the City Movement by Capital, Not People”, Apa Journal 45(4) 538-48.
- Smith, N. (1987) “Gentrification and the Rent Gap”, Annals of the Associations of American Geographers (77) 462-465.